

מבט על, גיליון 1252, 19 בינואר 2020

תחת שמי ים התיכון: אפיקים להעמקת יחסי ישראל-מצרים

אופיר וינטר

ב-15 בינואר הכריזו שר האנרגיה יובל שטייניץ, ועמיתו המצרי, טארק אל-מולא, על התחלת הזרמת הגז הטבעי מישראל למצרים. ההכרזה המשותפת מהווה נקודת ציון ביחסי המדינות, ומעניקה ביטוי נוסף לעלייה המשמעותית שחלה בשנים האחרונות בחשיבות מעגל הים התיכון במדיניות החוץ, הביטחון והכלכלה של מצרים. מגמה זו ניכרה היטב גם בסדר היום של 'פורום הצעירים העולמי' שנערך בדצמבר 2019 בשרם א-שיח', אשר כלל דיונים במגוון נושאים ים תיכוניים, החל מאנרגיה ואקלים, דרך מצוקת התעסוקה וההגירה הבלתי חוקית וכלה בשורשי הזהות המהפכניים בין מדינות הים התיכון. ישראל אינה נפקדת מהשיח הים תיכוני שמקדמת מצרים, הגם שמקומה נותר שולי בנושאים החורגים מתחום הגז. לישראל עניין בהרחבת מעגל יחסייה עם מצרים וביכולתה לפעול לקידום מטרה זו דרך גיבוש מדיניות רב-תחומית בנושאי הים התיכון, הגברת מעורבותה במסגרות ים תיכוניות וטיפול אתוס של "אזור משותף".

ב-12-17 בדצמבר 2019 התכנס בשרם א-שיח' 'פורום הצעירים העולמי' (WYF) בחסותו של נשיא מצרים, עבד אל-פתאח א-סיסי, ובהשתתפותם של כ-7,000 צעירים מרחבי העולם. הנושא שעמד במרכז דיוני הפורום, אותו עורכת מצרים זו השנה השלישית ברציפות, היה הידוק שיתופי הפעולה בין מדינות הים התיכון במגוון תחומים, ובראשם: אנרגיה, תעסוקה, אקלים, מדע, הגירה בלתי-חוקית ומאבק בטרור. ישיבות הפורום הוקדשו הן לאינטרסים הקונקרטיים של מדינות הים התיכון והן להיבטים "רכים" יותר ובכללם המכנים המשותפים ההיסטוריים והתרבותיים המהפכניים בין העמים השוכנים לחופיו. סדר היום של הפורום שיקף את העלייה המשמעותית שחלה בשנים האחרונות במעמדו של הים התיכון במדיניות החוץ, הביטחון והכלכלה של מצרים, ואת ניסיונותיה למצב עצמה כמדינת ציר מובילה במרחב.

ישראל הוזכרה בפורום כשותפה חיונית לעסקאות הגז עם מצרים וכחברה מלאה לצדה ב'פורום הגז של מזרח הים התיכון' (EMGF), שהוקם בקהיר בינואר 2019 בהשתתפות קפריסין, יוון, איטליה, ירדן והרשות הפלסטינית. עם זאת, תפקידה של ישראל נותר שולי בנושאים ים תיכוניים החורגים מתחום הגז, ועל כן עליה לגבש מדיניות ים תיכונית כוללת, שתאפשר לה למצות הזדמנויות נוספות לפיתוח קשריה עם מצרים באגן הים התיכון.

מצרים כ"מדינה ים תיכונית"

מצרים מייחסת לים התיכון חשיבות גוברת בשנים האחרונות נוכח שלוש התפתחויות עיקריות: ראשית, גילוי שדה הגז 'זוהר' המספק את רוב צרכיה של מצרים בתחום הגז; שנית, כינונו בינואר 2019 של ה-EMGF הסולל את הדרך להפיכתה של מצרים ל'האב' (צומת) אנרגיה אזורי, ובין מטרותיו הקמת שוק גז אזורי, פיתוח משאבים ותשתיות והעמקת התיאום והדיאלוג בין המדינות החברות. בכינוס השלישי של שרי ה-EMGF שנערך ב-16 בינואר 2020 בקהיר הוחלט לפעול לשדרוג מעמדו של הפורום לארגון בינלאומי ממשלתי, כאשר צרפת ביקשה להצטרף אליו כחברה

בגיליון שפרסם 'המרכז המצרי למחקרים אסטרטגיים' (ECSS) לכבוד ה-WYF צוין כי תגליות הגז במזרח הים התיכון יוצרות דינמיקה אזורית חדשה, הכוללת כינון גושים כלכליים, קשרים רב-צדדיים, בריתות ובריתות-נגד. כן הוסבר כי מצרים מציעה לישראל ולקפריסין את החלופה הזולה ביותר לייצוא גז לאירופה ולשווקים אחרים הודות לתשתיות הנזלת והולכת הגז שברשותה, שאותן ניתן להרחיב בעלות נמוכה יחסית בעת הצורך. מצרים, מצדה, מעוניינת לגרוף נתח מהרווחים ולחזק את מעמדה האסטרטגי כצומת ייצוא גז לאירופה.

אתגר אזורי נוסף שנידון ב-WYF הוא ההגירה הלא חוקית דרך הים התיכון. מצרים הדגישה את הצלחתה במניעת מעבר מהגרים לא חוקיים מתחומה לאירופה מאז 2016. במקביל נטען כי יש צורך בהגברת שיתוף הפעולה בין מדינות דרום הים התיכון ה"צעירות" (שכ-60 אחוז מתושביהן מתחת לגיל 30) למדינות צפון הים התיכון - ה"מזדקנות", במטרה לייצר מענה אינטגרטיבי לצרכי שוק התעסוקה באזור. בראיית מצרים, המענה כולל הסדרה של הגירה חוקית ממדינות דרום הים התיכון לאירופה, לצד חיזוק ביטחון ויציבותן של מדינות דרום הים התיכון באופן שיקל עליהן למשוך השקעות ולייצר מקומות עבודה בתחומן.

טיפול הזהות הים תיכונית מבטא את רצונה של מצרים להקרין פנימה והחוצה אתוס אזורי שימש מצע להגברת האינטראקציות בים התיכון ולהרחבת מיתוגה מ'האב' כלכלי ל'האב'

תרבותי - נקודת מפגש בין יבשות, מדינות, דתות וציוויליזציות. בפורום עצמו נדונו היסודות התרבותיים וההיסטוריים ההופכים את הים התיכון ל"אזור" ואת עמיו ל"קהילה". בהקשר זה סיפרה שרת המדינה המצרית לענייני הגירה, נבילה מכרם, על 'שבוע החייאת השורשים', יוזמה ממשלתית שבמסגרתה הוזמנו ב-2018 לאלכסנדריה 140 צאצאים למשפחות יווניות וקפריסאיות שחיו בעבר במצרים ומבקשות להתחבר אליה מחדש.

משמעויות והמלצות לישראל

ישראל אינה נפקדת מהשיח הים תיכוני שמקדמת מצרים, אך מקומה נותר עד כה שולי בנושאים החורגים מאינטרסים כלכליים בתחום הגז. בראיית מצרים, בלב שיתופי הפעולה הים תיכוניים נמצא המשולש - מצרים, יוון וקפריסין, בשעה שישראל מהווה שותפה משנית שתפקידה מוגבל ומבוזר. בפרסום מטעם 'המרכז המצרי למחקרים אסטרטגיים' הובהר כי ישראל אינה יכולה ליטול חלק בתמרונים הצבאיים התקופתיים שעורכות מצרים, יוון וקפריסין, על אף שהיא חולקת עם השלוש תפיסה ביטחונית דומה, ונרמז כי נוכחותה מקשה על שדרוג שיתופי הפעולה הרב-צדדיים באזור לכדי "ברית".

חרף הסייגים הפוליטיים המסורתיים המלווים את יחסי המדינות, מזמן הים התיכון לישראל שורת הזדמנויות חדשות להעמקת קשריה עם מצרים: ראשית, עליה להוסיף ולפעול להרחבת שיתופי הפעולה עם מצרים בתחום הגז והאנרגיה דרך פיתוח משאבים ותשתיות, תיאום בילטרלי ומולטילטרלי במסגרת ה-EMGF ועידוד דיאלוג מקצועי בין גורמי ממשל, חברות ומומחים משני הצדדים. מימושה הנוכחי של עסקת הגז וההזמנה ששיגרה ישראל למצרים להצטרף אליה, אל יוון ואל קפריסין בהקמת צינור הגז לאירופה ('איסט-מד') הם צעדים בכיוון הנכון לביסוס מעמדו של מגזר האנרגיה כגורם מייצב ומקרב ביחסי שתי המדינות בפרט ובגיאופוליטיקה האזורית בכלל.

שנית, על ישראל לגבש מדיניות ים תיכונית כוללת בשאיפה להרחיב את קשת האינטרסים המשותפים עם מצרים ומדינות נוספות אל מעבר לתחום הגז. לשם כך עליה לבחון העמדת תשומות ישראליות לטובת נושאים ים תיכוניים דוגמת סביבה, אנרגיות מתחדשות, התפלת מים, היערכות לשעת חירום, חינוך, מדע ותעסוקה. ה-UfM עשוי לשמש פלטפורמה נוחה להשתלבות ישראלית בפרויקטים אזוריים מעין אלה, ועל ישראל לשקול להקצות משאבים וכוח אדם רבים יותר להגברת השפעתה במסגרתו (מאז 2016 בחרה ישראל משיקולים תקציביים שלא למנות נציג מטעמה במטה האיחוד בברצלונה).

שלישית, ישראל – בדומה למצרים – יכולה להפיק תועלת מטיפול זהות ים תיכונית, המדגישה מכנים משותפים למדינות האזור וערכים של פתיחות הדדית, סובלנות וקבלת האחר. בכוחה לפעול לעידוד קשרי גומלין בין עמי הים התיכון, מפגשי בני נוער וחילופי תרבות התורמים לעיצוב אתוס של "אזור משותף" ומסייעים להתערותה במרחב. ישראל ומצרים, מצדן, יכולות לשקול קידום יוזמה ברוח 'שבוע החייאת השורשים' בהשתתפות צאצאי קהילת יהודי אלכסנדריה, שמנתה בשיאה 40 אלף נפש. שיפוץ בית הכנסת 'אליהו הנביא' באלכסנדריה בידי ממשלת מצרים, שנפתח אך החדש לקהל המבקרים, מהווה אף הוא דוגמה מעוררת השראה לקוסמופוליטיות "ים תיכונית" ולהיתכנות תרגומה למדיניות חדשה בשטח.